

Från fiende till frände: bilden av ”juden” i islamistisk barnlitteratur

Torsten Janson, filosofie doktor i religionshistoria.

Inledning

Räknat i rena dödstal är konflikten mellan Israel och Palestina liten jämfört med Algeriet eller Tjetjenien. Ändå är den mer symbolladdad och synliggjord än någon annan. Det råder heller inget tvivel om att denna konflikt spiller över på förhållandet mellan judar och muslimer långt bortom Mellanösterns territoriella gränser. Föreställningarna om judiskhet och muslimskhet har därmed blivit en djupt kontroversiell fråga. En indikation på detta är dagens tal om en växande ny antisemitism mitt i Europas hjärta, denna gång tillskriven islamistiska tendenser. I skuggan av denna debatt kan det vara intressant att uppmärksamma hur judar och judendom framställs i barnböcker som produceras av en islamistiskt orienterad förläggare, och fundera över hur dessa bilder skall förstås.

Medvetenhet om antisemitism

Jag vill emellertid inledningsvis vrida på perspektivet, och uppmärksamma *medvetenheten* om antisemitism som ett tema i den vaga men normativa svenska självbilden.

Förintelsen intar en central plats i den kollektiva europeiska identiteten som det värsta folkmordet som drabbat den bittra och blodbestänkta europeiska historien. Lite tillspetsat kan man säga att Förintelsen blivit något av ett paradigm, ett mönster för hur folkmord definieras och diskuteras. I Sverige har detta inte minst kommit till uttryck i den bitvis hätska debatten kring inriktningen på den nygrundade statliga myndigheten Forum för Levande Historia. Antisemitism uppfattas stå i ett direkt motsatsförhållande till grundläggande och universellt giltiga idéer om civilisation.

För enkelhetens skull skall jag kalla idén om antisemitismens status som det civiliserade samhällets diametrala motsats för ”Antisemitismmedvetenheten”. Det är naturligtvis betänkligt att formulera sådana tendenser i allmänna ordalag. Låt mig betona att detta är en grov förenkling. Jag vill också understryka att denna medvetenhet avser *talet om* och fördömandet av antisemitiska tendenser. Förintelsen har givit upphov till antisemitismmedvetenheten som en reaktion och pedagogiskt korrektiv: ”Om detta må ni berätta...”, som är titeln på Levande Historias uppmärksammade publikation om förintelsen.

Jag menar inte att denna antisemitismmedvetenhet skulle vara obefogad. Erfarenheten av Förintelsen förpliktigar oss att vidareförmedla farorna med rasism,

fördomar och revisionism. Historiens bittra piller måste sväljas. Likväl menar jag att vi också skall besinna möjliga biverkningar av denna livsuppehållande medicin. Jag vill peka på två effekter av det jag lite slarvigt kallar antisemitism-medvetenheten.

För det första fungerar den effektförstärkande. Den förstärker journalisters, forskares och samhällsdebattörers känslighet inför fenomen som misstänks avspegla antisemitism. Ytringar definierade som antisemitism återges därmed med stark effekt och genomslag i det massmediala bruset.

För det andra blir det synnerligen graverande att förknippas med antisemitism. Det är med andra ord en allvarlig och förpliktigande anklagelse som bör hanteras med stor försiktighet. Annars riskerar omsorgen om det ena kollektivet slå över i en oberättigad demonisering av ett annat.

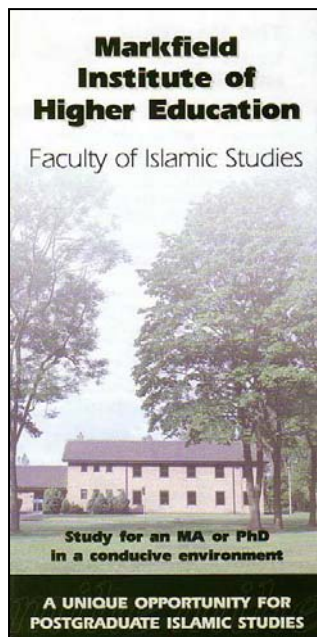
I tidigare studier har jag fäst viss uppmärksamhet vid bilden av judendom och judenhet i muslimska barnböcker (se *Your cradle is green: The Islamic Foundation and the call to Islam in children's literature*, 2003). Samtidigt har representationen av "juden" inte vuxit ut till någon genomgripande analytisk infallsvinkel i min forskning. Anledningen till detta är att böckerna i så mycket högre grad definieras av andra temata. Det hade varit väl så befogat att i denna tidskrift diskutera "Muslimsk barnlitteratur som uttryck för tolerans och dialog". Ändå väljer jag temat "judiskhet". Anledningen är att de mest kontroversiella frågorna tvingar aktörer bekänna färg.

Islamiserad barnlitteratur

Vilken är då bilden av juden i muslimsk barnlitteratur? Ja, vilken är litteraturen? Det material som jag utgår från här är den samlade utgivningen av barnböcker hos det största europeiska förlaget för engelskspråkig litteratur. Vid sidan av sin bokutgivning är förlaget en tongivande euro-islamisk organisation för dialog och muslimsk traditionsförmedling. Islamic Foundation står med en fot i islamisk missionstradition (*da'wa*), vars primära syfte är att förstärka intern muslimsk identitet. Med andra foten står den i en brittisk organisationskultur. På så vis representerar den ett intressant fall av en framväxande flora av genuint europeiska och samtidigt självmedvetet muslimska organisationer.

Denna dubbelhet ger organisationen en framskjuten position som länk mellan icke-muslimska europeiska kulturströmningar och en lika splittrad europeisk muslimskhet. Migrationen har på så vis auktoriserat dylika organisationer, vilka framsprungit i respons på migrationen snarare än ur en traditionellt islamisk organisationstyp: Islamic Foundation föddes både i och ur Storbritannien.

Samtidigt reproducerar organisationen en bestämd islamsyn, nämligen den

samhälleligt aktiva typ som anser att islam omfattar mer än personlig tro. Islam betraktas som en helhetslösning och en samhällsprincip, om än anpassad till det civila, demokratiska och öppna samhällets premisser. Detta kan kallas för moderat islamism. Å ena sidan är den pragmatiskt anpassad till västerländsk organisationskultur och respekt för kulturell mångfald; å andra sidan verkar den för att öka det specifikt islamiska inslaget i samhället. Det viktigaste instrumentet för detta är ”islamisering”. Istället för att sätta sig på tvären mot grundläggande institutioner för politik, utbildning och affärliv, stimulerar man islamiserade alternativ inom dessa ramar. Således skapar man en islamiserad högskoleutbildning, islamiserade finansiella aktörer och, som är fallet här, en islamiserad barnlitteratur.

Folder som marknadsför Islamic Foundations högskolesatsning

Islamic Foundation har publicerat barnlitteratur sedan 1975, och är vid det här laget uppe i över 50 titlar. Några böcker är rent faktaförmedlande och vänder sig till muslimska barn i traditionsöverförande syfte. Böckerna försöker med skilda medel förmedla kunskaper om grundläggande trosartiklar, fromhetsliv och moral. Strategierna och den pedagogiska färdigheten har påtagligt förändrats genom åren. Medan 1970-talsböckerna på ett tämligt fyrkantigt sätt radade upp trosartiklar, har böckerna på senare tid tillgodogjort sig mer pedagogiskt medvetna metoder för att engagera det läsande barnet och göra läroprocessen rolig. Istället för att låta barnen läsa in Koran-suror som utantilläxa, berättas spännande historier ur de gamla religiösa berättartraditionerna. En annan variant är korsordsböcker, som till övervägande del är uppbyggda kring islamiska termer, riter och gestalter. Hur gestaltas då judar i dessa böcker?

CROSSWORD 1		CROSSWORD 1	
CLUES			
Across			
1	Assist.		
3	Unhappy.		
6	Allah's last Prophet.		
9	Prophet Jesus (Arabic).		
11	He leads the prayer.		
12	Month for fasting.		
15	Call to prayer.		
17	This Prophet built the Kabah, and nearly sacrificed his own son.		
Down			
1	Islam's Sacred book (4, 5).		
2	Light.		
3	Islam's first pillar.		
4	Not bright.		
5	Muslim festival.		
7	The first man and Prophet.		
8	Ibrahim's son.		
10	Faith (Arabic).		
13	Muslim supplication (Arabic).		
14	This Prophet built the Ark.		
16	The Prophet Muhammad's cousin and son-in-law.		

1	L	2		3		4		5	
				H					
		6				M	7		
									8
9			9						
		10				11	M		
12	M		13	A	14				J
				15	D	16			
		17		A					

Korsordsbok publicerad av Islamic Foudnation

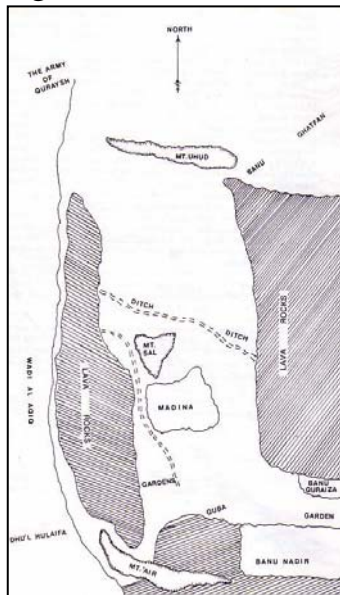
Bilden av juden i muslimsk barnlitteratur

De första exemplen på representationer av "juden" i muslimsk barnlitteratur får nog anses vara berättelserna ur den gemensamma biblisk/koraniska traditionen. Många av de gestalter vi känner igen från Gamla testamentet är centrala även i den islamiska historieskrivningen, såsom profeterna Adam, Ibrahim (Abraham) och Musa (Moses). I de koraniska berättelserna framställs de som goda muslimer, eller rättare sagt, profeter för den sanna monoteistiska religionen, som uppenbarades redan för Adam, den förste människan och profeten. När dessa historier återberättas i boken *Islam for Children* (1981) av Ahmad von Denffer, kan man även här tala om en viss fyrkantighet. Berättelserna återges mycket kortfattat, som illustrationer av monoteismens och gudsförtröstans nödvändighet. Förvånande nog saknas de spänningsmoment och den brokighet som möter oss i Gamla testamentet. Snarare görs en poäng av regelbundenhet och minimalism.

Men direkta porträtt av judar finner vi först i en annan genre, nämligen i berättelserna om profeten Muhammad och de tidiga kaliferna. De judiska stammarna kring Medina spelade en stor roll islams formativa period, på ett ur muslimskt perspektiv allt annat än positivt sätt.

De tidiga muslimerna förföljdes i Mecka av de icke-konverterade, polyteistiska meckaner som styrde staden. År 622 uppenbarades det enligt islamiskt historieskrivning att muslimerna skulle migrera till Medina (*hijra*, utgångspunkten för den islamiska tideräkningen). Strax därpå inleddes en väpnad kamp mot Mecka. Medinas tre judiska stammar ingick avtal med muslimerna att inte liera

sig med Mecka, men bröt mot avtalen upprepade gånger och hamnade på fiendesidan. Två av stammarna utvisades från Medina. Den tredje stammen, Qurayza, förblev i Medina, men konspirerade med meckanerna under det avgörande slaget ("Slaget vid diket". Se vidstående bild). Efter muslimernas slutliga seger hämnades muslimerna å det gruvligaste på Qurayza-stammen. Deras fort intogs, männen dödades med hänvisning till den judiska lagen (någonstans mellan 400 och 900 individer), medan barn och kvinnor såldes.

Karta över "Slaget vid diket" i *Muhammad: Aspects of his biography*

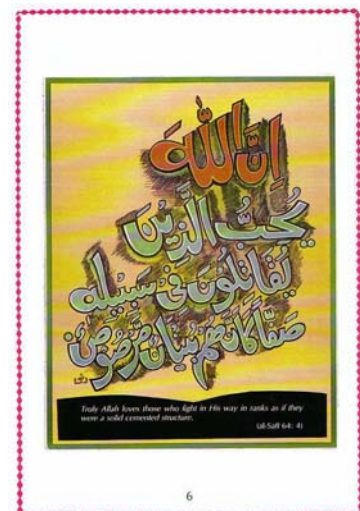
Hur framställs då denna blodiga historia i barnböcker? Inte helt förvånande är beskrivningen tämligen tillrättalagd – när den alls förekommer. Förhållandet mellan de tidiga muslimerna och de judiska stammarna beskrivs endast i 4 av de drygt 50

böckerna, och detaljerat endast i två. En är Ayesha Scotts *The courageous children* från 1989. Denna bok består av idealiserade och lätt morbida skildringar av unga gossar vars högsta önskan är att få bli delaktiga i profetens *jihad* och lika glatt offra sina liv för Saken. De judiska stammarna beskrivs med följande ord:

But even in Madina the Makkans and the Jews would not let the Muslims live in peace. /.../ The unbelievers of Makka who still refused to accept the Blessed Prophet's message had joined forces with the Jews in Madina. The Blessed Prophet had to expel from Madina some of the Jews who had caused trouble and they had moved to Khaibar. From Khaibar the Jews and the unbelievers had started plotting together to kill him.

En snarlik bild framkommer i en profetbiografi skriven 1978 av Ziauddin Sardar kallad: *Muhammad: Aspects of his biography*. Sardar bemödar sig om att beskriva hur de judiska stammarna drar på sig sin egen undergång genom sitt sturska och självsvaldliga agerande, och han anlitar flitigt nedsättande adjektiv i skildringen.

Denna bok förefaller mig vara det enda exempel på svepande formuleringar som kantrar åt det direkt judiskt-fientliga. De judiska stammarna framställs som stolta, förmögna guldsmeder och penningutlånare som satt de medinska muslimerna i skuld. När den muslimska staten etablerats i Medina, såg judarna sin maktställning hotas och hyste sålunda, skriver Sardar "a natural animosity against the Muslims." Än mer anmärkningsvärt är att Sardar beskriver stammarnas svek mot muslimerna som något av ett historiskt, etniskt särdrag:

Illustrerande korancitat i *The courageous children*

But how could a community which in the past even killed its own Prophets and distorted its own scripture remain at peace with the Muslims? No, it was not possible for them to let the Muslims live a happy life and spread their faith in Madina.

Porträtt av enskilda judiska individer är däremot få. I den korta historien ”The right of neighbours”, skriven av Khurram Murad i en historiesamling vars titel

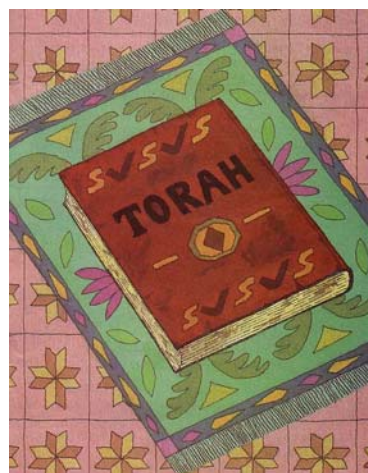
Al-Gilanis bostad ovan sin musikaliske, judiske grannes

är *Love your brother, love your neighbour* (1982), möter vi för första gången ett sådant porträtt. Här återberättas en sekvens ur den berömda Sufi-mästaren Schejk Abul Qadir al-Gilanis liv och dennes tålmod med sin judiska granne ”who liked to play practical jokes”, som Murad formulerar saken. Grannen tillfredställde sitt uppenbarligen något sadistiska skämtlygne med att spela hög musik varje gång schejken förrättar sin bön. Trots detta lägger schejken ner mycken möda på att hjälpa grannen återfå sin frihet, när denne på felaktiga grunder arresteras. Väl fri lovar grannen skamset att aldrig störa schejkens bön igen, men denne försäkrar att han bara gjort sin plikt som en god muslim. Denna ansträngning för islam bär också frukt, ty:

The Jew was greatly touched by the Sheikh’s words. /.../ He said to the Sheikh: “I see now that Islam is the true religion. It is a good religion that makes men kind to one another and teaches them to help and protect their fellow human beings. I want to become a Muslim.”

Detta är alltså det tidigaste exemplet på en i någon mening positiv judisk gestalt i Islamic Foundations utgivning av barnböcker. Å andra sidan hade grannen som judiskt troende varit en pina, och hans moraliska uppvaknande sker parallellt med konverteringen till islam. Det är först som muslim han blir god: mer än så var således inte den judiska karaktären värd.

En liknande utveckling möter i en annan historia av samme författare, skriven 1985. Här berättas hur en av de judiska rabbinerna i Mecka låter sig övertygas om islams sanning, bland annat genom läsningen av *de judiska skrifterna* (se bild), medan de andra judiska skriftlärda beskrivs som förstockade hycklare, som envist håller fast vid sin judiska tro mot bättre vetande. Samma år skrev Murad även en bok om den välkände Salman, en av profetens förtrogna, och hans långa inre såväl som yttre färd mot islam. Det sista hindret på vägen är en elak judisk slavägare, som gör allt för att hålla fast Salman.

Med undantag för *The courageous children* från 1989 som nämndes tidigare, blir det sedan märkbart tyst om judendomen och judenheten i Islamic Foundations barnböcker. Inte förrän 2001 och 2002 dyker nästa exempel upp och nu är bilden fullständigt annorlunda.

Sammanfattande diskussion

Men innan jag avslutar med att beskriva huvuddragen i dessa två nya böcker, vill jag stanna upp och rekapitulera bilden av ”juden” i barnböckerna så här långt. Här blir det viktigt att besinna just den kronologiska faktorn.

De rent faktaförmedlande böckerna, liksom Sardars profetbiografi med sina svepande anti-judiska formuleringar, tillhör Islamic Foundations första formativa fas som förläggare. Vid denna tid spretar böckerna i olika riktningar, men alla syftar till att inskräpa den islamiska trons råmärken. Trossatser läggs på hög och profetens livshistoria presenteras i detalj. Böckerna uppvisar därmed en bristande känsla för fungerande berättande.

Under 1980-talet finner Islamic Foundation en mer sammanhållen profil. Böckerna är enhetligare vad gäller målgrupp, utförande och temata. Nu faller man tillbaka på en klassisk islamisk berättartradition om islams formativa period med dess hjältar och skurkar. Framställningen är hårddraget dualistisk och bygger på kontrastverkan. Syftet är att framställa ett identitetsdanande sammanhang för andra generationens muslimska immigranter. Den sakrala historien blir en skyddad tillflyktsort. Man kan notera att de historiskt inspirerade berättelserna har sin fas fram till 1990-talet. Fram till denna tidpunkt hade Islamic Foundation inte givit ut en enda berättelse som utspelar sig i dagens Storbritannien. Den spontana reaktionen på exponeringen för den brittiska sociala verkligheten var således att söka sig till den narrativa frizon som den islamiska historieskrivningen erbjuder.

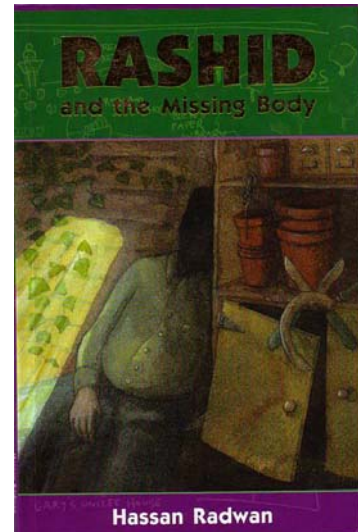
I denna sakrala historia utgör i första hand polyteismen och i andra hand dess allierade judiska krafter illustrationer av det icke-islamiska. Ingenta av dessa aktörer porträtteras i någon detalj. Meckanerna framställs som endimensionellt ondskefulla, medan judarna avbildas som ett falskt, intrigerande kollektiv. Förutom detta har vi ett par mer utkristalliserade judiska individer: grannen och rabbinen. Intressant nog är det endast här vi finner exempel på judar som framställs mer positivt i egenskap av deras dragning till islam. Men de kollektiva beskrivningarna är entydigt nedvärderande och fördömande.

Samexistens stimulerar tolerans

Under 1990-talet sker en gradvis förändring, i takt med att det brittiska samhället finner sin väg in i berättelserna. Men nu försvinner samtidigt judendomen eller judenheten som tema. Detta tema hade alltså uteslutande en funktion i definitionen av en idealiserad och nostalgisk islam. För förmedlingen av de mer

konkreta sociala erfarenheterna fungerar *inte* judendomen som någon pejorativt given Annan, vilket vi såg exempel på tidigare. Detta är viktigt att understryka. Snarare råder det motsatta förhållandet, vilket leder oss in på de sista exemplen på bilden av judiskheten i den muslimska barnlitteraturen.

Rashid and the Missing Body från 2001 berättar om hur den muslimske pojken Rashid och hans två vänner, den kristne Chris och den judiske Gary, tillsammans löser en deckargåta. Vi såg hur 1970- och 1980tals böckerna hanterade exponeringen för den brittiska kulturella pluralismen – en nostalgisk flykt till svunna tider. I *Rashid* har tvärtom pluralismen letat sig in i själva berättelsen och utgör dess centrala tema. Vänskapen pojkarna emellan framställs som varm och ömsesidig. Gary och Chris framställs som lika artiga, modiga och pliktrogna som Rashid. I deckarhistoriens periferi finns ett parallellt narrativ där detta blir tydligt. Några äldre pojkar trakasserar i bitvis öppet främlingsfientliga ordalag Rashid, när han fastar under Ramadan. Gary och Chris stöder honom med följande ord:

“Don’t take any notice of that lot, they’re just ignorant, you shouldn’t feel embarrassed about fasting or following your religion. I respect you for that. I respect anyone who follows his beliefs. You know, we have a special time when we fast too. It is ten days after Rosh Hashanah, the Jewish new year.” “I think we’re supposed to fast in Lent,” added Chris, “but Mum says that we can give charity instead.” “You know, Rashid, people are the same all over the world,” said Gary. “There are idiots like Colin in every race and every religion.”

Rashid, Gary och Chris är således inte vilka brittiska pojkar som helst. De framstår snarast som en abrahamitisk triad, styrkta av de tre monoteistiska världsreligionernas enhetligt framställda etik.

Mer uttalat ändå framstår toleransen och ”den globala etiken” i den uppföljande deckarhistorien *Rashid and the Hauptmann Diamond* från 2002 – året efter 11:e september 2001, kan man notera. På baksidan av denna bok finner vi följande deklARATION:

During the story, we learn about Rashid and his family and some of the tensions Muslim families face in modern Britain. We also see how Islamic values can be applied to everyday life and through Rashid’s friendship with Gary and Chris. The book carries a strong message of peace and toleration between all people. It shows how three children from different backgrounds and cultures are able to *build a strong bond of friendship and share values that cross ethnic and religious boundaries.* (min kursivering)

När en moderat islamistisk aktör således formulerar muslimska barns ideala förhållningssätt till andra kulturella och religiösa yttringar i dagens Storbritannien, är svepande, kollektiva anti-judiska nedvärderingar avlägsna. Islamic Foundation ger prov på en process där muslimers exponering inför europeisk kultur

allt mindre behandlas som en problem att avstyra genom eskapistiska åtbörder. Istället ser vi en fördjupad europeisering som inte räds att ställa utmanande frågor. Visst ligger den sakrosankta islamiska historien med sin betänkliga relation till judenheten kvar som ett centralt paradig för många aktörer. Samtidigt tycks denna historia stadigt förlora sin förmåga att diktera muslimers förhållningssätt till dagens erfarenheter och kulturmöten. Det är snarare mötena som dikterar förhållningssättet till historien.

Precis sådana mer finstämda tendenser riskerar att fördunklas av stereotypa slagord, tankemönster och ”medvetenheter”. I ljuset av den faran vill jag mana till försiktighet med starkt fördömande etiketter som antisemitism i beskrivningen av det komplexa spelet av sociala, ekonomiska, kulturella och religiösa förhållanden i dagens Europa. Att blottlägga faktiskt förekommande antisemitism får inte resultera i en onyanserad demonisering av islamism: för vad har vi då lärt av historien?